Gelukkig de vredestichters

Werken aan vrede in tijden van oorlog

Een gespreksdocument van de Raad van Kerken

November 2026

Inleiding

Hoe werk je aan vrede in tijden van oorlog? Dat is de kernvraag van dit gespreksdocument dat de Raad van Kerken u aanbiedt. Het is een moeilijke vraag, nu we in toenemende mate geconfronteerd worden met oorlogen en dreigingen van oorlogen. Toch is het een cruciale vraag, omdat vrede niet, of in elk geval niet alleen, met wapens bereikt kan worden.

De Raad voelt zich geroepen zich uit te spreken over de fundamentele vragen van vrede en rechtvaardigheid, in een tijd waarin veiligheid vooral van investeringen in wapens lijkt te moeten komen. Vooral wil dit document een basis vormen voor gesprek en kaders bieden waarbinnen kerken en geloofsgemeenschappen hun visies kunnen formuleren. Vandaar dat we het een gespreksdocument genoemd hebben. Een tekst om binnen de kerken, in de samenleving, met overheid en politiek, het zo noodzakelijke gesprek over vrede te voeren. Het document biedt geen uitgewerkte positionering over specifieke oorlogen en conflicten, al zullen deze in de tekst natuurlijk wel aan de orde komen. Wel verwoordt het document een christelijk geïnspireerde visie op vrede en veiligheid en wat we verwachten van de inzet van de Nederlandse overheid voor die vrede en veiligheid.

Centrale waarden en uitgangspunten
Wij hebben deze visie geformuleerd vanuit vijf centrale waarden en uitgangspunten.

1. *Vredestichten in een wereld vol dreiging en oorlogsgeweld.* Vanuit het geloof dat God een vrede op het oog heeft waarin al wat leeft tot bloei en vervulling komt, zien wij het als roeping van de kerken om vredestichters te zijn. Niet oorlog en conflict vormen ons vertrekpunt, maar de oproep van Christus om te delen in zijn vrede en de weg van vrede te gaan. Deze roeping tot vrede sluit onze ogen niet voor de realiteit van oorlog en onrecht, maar scherpt ons perspectief daarop juist aan.

2. *Vrede is meer dan de afwezigheid van oorlog.* Vrede en veiligheid kunnen maar tot op een bepaalde hoogte met wapens worden afgedwongen. Ze vragen acceptatie van de menswaardigheid van de ander, relaties en verbinding over grenzen van staten en gemeenschappen en institutionalisering van waarden in internationaal recht.

3. *Vrede niet in ons eigen belang, maar voor ieder mens.* Het spreken van kerken over vrede en veiligheid begint met luisteren naar mensen die daadwerkelijk in oorlogen moeten leven of daaruit gevlucht zijn. Dat beperkt zich niet tot christenen, maar de kerken in Oekraïne, Palestina en Zuid Soedan zijn wel natuurlijke gesprekspartners. Onze vrede en veiligheid zijn onlosmakelijk verbonden met de veiligheid van mensen in conflict- en oorlogsgebieden. Onze vrede kan niet ten koste van die van anderen bereikt worden.

4. *Vredestichters willen we zijn in verbondenheid met mensen die daadwerkelijk te maken hebben met en lijden onder oorlogsgeweld.* De visie die wij formuleren staat niet op zichzelf. Wij formuleren die luisterend naar slachtoffers en vredestichters. Naar zusterkerken in oorlogsgebieden, naar de Wereldraad van Kerken en naar het Vaticaan. Naar diplomaten en hulpverleners. Naar militairen, die gewetensvol hun taak uitoefenen.

5. *Verantwoordelijkheid bij militaire inzet.* Als voor vrede en veiligheid de inzet van militairen en wapens noodzakelijk is, omdat de overheid ook verplicht is haar burgers tegen agressie te beschermen, brengt dat verantwoordelijkheden met zich mee. Allereerst voor mannen en vrouwen binnen de krijgsmacht, die geroepen zijn veiligheid te garanderen en hun rol gewetensvol en verantwoord uit te oefenen. Daarnaast, als de inzet van wapens niet te vermijden is, zijn nog niet alle soorten wapens – zoals massavernietigingswapens – geoorloofd.

Leeswijzer

Het document begint in het eerste hoofdstuk met een theologische visie op de vrede van Christus en de betekenis daarvan in een tijd van oorlog en oorlogsdreiging. In het tweede hoofdstuk maken we de overstap naar de drie voornaamste denktradities die het christelijk denken over vrede en oorlog bepaald hebben en nog steeds bepalen: het pacifisme, de traditie van de rechtvaardige oorlog en de meer recente traditie van de rechtvaardige vrede. Met dit document maakt de Raad geen keuze tussen deze drie tradities, maar wil hij vooral uitnodigen tot een open gesprek en zoeken naar complementariteit. Het stuk geeft ook suggesties hoe zo'n gesprek op een vruchtbare manier gevoerd kan worden.

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 geven we op basis van de eerste hoofdstukken onze visie op drie actuele vraagstukken die we nu als urgent zien. In hoofdstuk 3 onderstrepen we het belang van het internationaal recht en zijn instituties tegenover de huidige relativering ervan. In het vierde hoofdstuk pleiten we voor een visie en beleid waarin niet alleen geïnvesteerd wordt in defensie en bewapening, zoals nu dreigt, maar ook in vrede en vredesopbouw. In hoofdstuk 5 gaan we in op verontrustende ontwikkelingen in wapensystemen, met name van kernwapens en wapens die door algoritmes en niet door mensen aangestuurd worden. Tot slot volgt een handreiking voor gesprek met politiek en overheid.

Verantwoording

Dit document is het product van de werkgroep Vrede en Oorlog die de Raad heeft ingesteld en begin 2026 van start is gegaan:

Drs. Henk Baars (voorzitter)
Dr. Sanneke Brouwers
Dr. Koos van der Bruggen
Drs. Carin Hereijgers
Drs. Jan Jaap van Oosterzee
Dr. Simon Polinder
Prof. dr. Pieter Vos

De werkgroep is ondersteund door:
Roel Elbers (secretaris)
Ds. Coen Wessel (algemeen secretaris Raad van Kerken)

Schrijvers van de eindversie van het document zijn Pieter Vos en Jan Jaap van Oosterzee.

Hoofdstuk 1. De vrede van Christus in een wereld vol oorlogsgeweld

Oorlogen en dreigingen van oorlogen

Oorlog is terug van nooit weggeweest. Na de val van de Berlijnse muur en het einde van de Koude Oorlog tussen Oost en West in 1989 hebben we in Europa misschien even de illusie gehad dat we een tijd van 'eeuwige vrede' tegemoet gingen. Vanaf 1995 tot 2010 was er inderdaad een spectaculaire afname van het aantal gewapende conflicten, oorlogen en slachtoffers. Desondanks waren er ook in die jaren tal van (burger)oorlogen, vooral in het mondiale Zuiden: Liberia, Algerije, Sierra Leone, Nagorno Karabach, Congo en de eerste Golfoorlog na de Iraakse inval in Koeweit. Ook waren er langdurige situaties van onderdrukking zoals die van de Oeigoeren, Noord-Koreanen en Palestijnen. In Europa woedde de oorlog in Joegoslavië, maar verder leek oorlog toch vooral een probleem van andere delen van de wereld te zijn.

Nu worden we echter opnieuw geconfronteerd met oorlogen en dreigingen van oorlogen die een grote impact hebben in onze samenleving en de kerken. De oorlog in Oekraïne, die al begonnen is met de annexatie van de Krim en de Russische inmenging in de Donbas in 2014, heeft vooral sinds de Russische invasie op 24 februari 2022 heel Europa in de greep. De oorlog heeft inmiddels honderdduizenden slachtoffers gemaakt onder militairen en burgers. Kerken in Nederland hebben zich volop ingezet voor de opvang en steun van Oekraïners.

Grote betrokkenheid is er in de kerken op de oorlog in Gaza die uitbrak na de Hamas-aanval op Israëlische burgers en militairen op 7 oktober 2023. Deze oorlog maakte talrijke slachtoffers onder de Gazaanse bevolking en leidde tot humanitaire catastrofes. Wereldwijd en in Nederland riep deze oorlog veel discussie en polarisatie op tussen voor- en tegenstanders van het Israëlische optreden. Naast discussie en debat waren er helaas ook ernstige uitingen van antisemitisme en islamofobie.

Op 28 februari 2026 werd de wereld ook nog eens opgeschrikt door de aanval van de Verenigde Staten en Israël op Iran, gevolgd door Israëlische aanvallen op Hezbollah in Libanon. De aanvallen hadden enorme gevolgen voor alle landen in het Midden-Oosten en de Golfregio, met opnieuw veel burgerslachtoffers. Europa hield zich afzijdig, maar de dreiging wordt gevoeld. Daarnaast zijn er tal van oorlogen die, ten onrechte, de voorpagina's zelden halen: bloedige conflicten in Jemen, Soedan, Zuid-Soedan, Myanmar, Congo en vele andere landen.

Vrede in een onveilige wereld?

In dit alles doemt het beeld op van een geopolitieke werkelijkheid waarin autocraten zomaar naar de wapens kunnen grijpen en burgers met ongekend geweld en terreur kunnen bestoken. Een wereld waar het recht van de sterkste geldt. Met lede ogen zien we aan dat wereldleiders zich niet richten op het bevorderen van veiligheid en vrede in de wereld, maar louter hun eigen machtsbelangen nastreven.

Deze autocraten voorzien hun militaire agressie vaak ook nog eens van religieuze legitimatie. De Russische agressie tegen Oekraïne is door de Russisch-Orthodoxe Kerk gelegitimeerd als een 'heilige strijd'. Russische militairen worden gezien als martelaren in dienst van de kerk.[1] De aanval op Iran is door Amerikaanse evangelische kerkleiders geframed als een 'spirituele

oorlog'.[2] De Amerikaanse minister van oorlog Pete Hegseth bad voor 'overweldigend geweld' tegen Iran.[3]

Als reactie op dit oorlogsgeweld en de dreigingen in de wereld versterken Europese landen hun krijgsmachten en bouwen aan een eigen defensie-industrie. Alle aandacht voor veiligheid en weerbaarheid creëert echter niet per se een gevoel van veiligheid, maar versterkt eerder het beeld van een onveilige wereld. Bij alle groei van defensie, ook al is die bedoeld om af te schrikken en voorbereid te zijn, lijkt oorlog haast onafwendbaar. Dat roept angst op: bezorgd kun je je afvragen of het oorlog wordt.

Niet alleen in conflictgebieden is de vrede ver te zoeken. Ook dichtbij kunnen de emoties hoog oplopen, de tegenstellingen toenemen en kan de (innerlijke) vrede onder druk komen te staan. In parochies of gemeenten kunnen er botsende visies zijn op conflicten zoals de oorlog in Gaza of over de opvang van vluchtelingen.

Hoe werk je bij dit alles dan aan vrede? Hoe om te gaan met de realiteit van oorlogsagressie? Welke verantwoordelijkheid hebben overheden om slachtoffers van agressie te beschermen? Hoe kunnen kerken omgaan met de angst, woede en pijn die conflicten oproepen? Wat heeft het christelijk geloof hierover te zeggen?

Het geloof biedt geen pasklare en ook geen eenduidige antwoorden op deze urgente vragen van vrede en oorlog. Toch kunnen bijbel en christelijke traditie, in combinatie met ervaring en verstand, ons richting, hoop en perspectief geven.

Het evangelie van vrede

Christelijk denken over vrede en oorlog vindt zijn diepste bron in het evangelie, dat het evangelie van vrede is. Daarom plaatsen we niet oorlog maar vrede voorop. Dit is belangrijk, omdat het de grondtoon zet. Niet oorlog vormt ons vertrekpunt, maar de goedheid van de Schepper. We zijn niet geschapen voor oorlog maar voor vrede, niet voor vijandschap maar voor vriendschap. Strijd en conflict hebben ook niet het laatste woord, maar de vrede van Christus die de wereld vervult: 'Ik laat jullie vrede na; mijn vrede geef ik jullie, zoals de wereld die niet geven kan. Maak je niet ongerust en verlies de moed niet' (Johannes 14:27).

Dit vertrekpunt scherpt onze blik op de wereld. We zien de wereld principieel niet als het strijdtoneel van botsende machten en belangen, zoals het huidige geopolitieke machtsdenken ons wil laten geloven. We zien de wereld naar Gods bedoeling om al wat leeft tot bloei te laten komen. Als kerken en gelovigen houden we vast aan de belofte van shalom. Samen met alle mensen van goede wil streven we naar een vrede waarin al wat leeft deelt.

Ook in de huidige context van oorlogsgeweld en oorlogsdreiging ontlenen we hoop aan het bijbelse visioen van vrede, zoals dit intens is verwoord in Jesaja 2:4: 'Zij zullen hun zwaarden omsmeden tot ploegijzers en hun speren tot snoeimessen. Geen volk zal meer het zwaard trekken tegen een ander volk, geen mens zal nog de wapens leren hanteren.' Vanuit een diep verlangen naar 'vrede tussen de volken' (Zacharia 9:10) roepen we als kerken op om ons blijvend in te zetten voor het bevorderen van vrede en het voorkomen van oorlogen. Bij deze gerichtheid op vrede ligt het diepste en eerste commitment van christenen als het gaat om 'oorlog en vrede'.

We beseffen dat de volmaakte vrede niet definitief door mensen gerealiseerd kan worden, maar door God gegeven moet worden die in Christus 'alles in allen vervult' (Efeziërs 1:23). Geloof in deze volkomen vrede zet ons echter wel aan tot vredestichten, in navolging van Jezus: 'gelukkig de vredestichters, want zij zullen kinderen van God genoemd worden' (Matteüs 5:9). Jezus leerde om af te zien van geweld en de naaste lief te hebben, inclusief de vijand. Deze radicale inclusiviteit bevestigt de bijbelse grondovertuiging dat ieder mens een gelijkwaardig schepsel van God is.

Met deze accenten wordt ook nog iets anders duidelijk: de vrede van Christus gaat over mensen en bekrachtigt de waardigheid van ieder mens. Deze vrede gaat dus veel verder dan een veilige staat of een vreedzame verhouding tussen staten na een conflict. De bijbelse vrede is een gevulde vrede, gericht op het goede leven en samenleven van mensen, waarin eenieder tot vervulling komt.

Tegen machtsdenken, ophitsen tot oorlog, ontmenselijking en heilige oorlog
Christenen hebben uit deze grondlijnen van het evangelie uiteenlopende conclusies getrokken. Daar komen we nog op terug. Toch kunnen we als Nederlandse kerken in deze tijd op essentiële punten samen richting en positie kiezen. We volgen hierin het spreken van de Wereldraad van Kerken en het Vaticaan.

Vanuit de grondlijnen van het evangelie van vrede zeggen we het volgende. We verzetten ons als kerken tegen geopolitiek die louter uit is op versterking van eigen macht. We verzetten ons tegen het ophitsen tot oorlog, het normaliseren van geweld, het ontmenselijken van medemensen, het voeden van vijandsbeelden, het ondermijnen van vrede en iedere oproep tot heilige oorlog.

Terwijl we dit zeggen beseffen we maar al te goed dat christenen en andere religieuze mensen zich ook zelf schuldig hebben gemaakt en nog steeds maken aan machtsdenken, ophitsen tot oorlog, heilige strijd en het ontmenselijken van medemensen in oorlog, racisme en antisemitisme. Tegelijk hebben christenen en vele anderen die opkomen voor de menselijke waardigheid ook vaak een sleutel in handen genomen om geweld en oorlogen te voorkomen. Aan die kwade en die goede erfenis kunnen we kennis ontlenen voor de toekomst. Daarom zeggen we des te krachtiger: het evangelie roept op tot vrede en niet tot oorlog. De naastenliefde vraagt ons iedere ander als medemens te erkennen. Ieder mens verdient het om in vrede en veiligheid te leven.

Een gebroken wereld
Inzetten bij de vrede van Christus laat ons echter niet de ogen sluiten voor de harde realiteit van een gebroken wereld waarin kwaad steeds weer gewelddadig de kop opsteekt. In die gebroken wereld zijn christenen allereerst geroepen om hun medemensen te blijven vinden over nationale, etnische, religieuze en territoriale grenzen heen. We nemen verantwoordelijkheid om ons in te zetten voor vrede, in het besef dat de vrede in de wereld achterblijft bij de vrede die in Christus is aangebroken en eenmaal volledig zal zijn.

Tegelijk beseffen we dat in de gebroken wereld steeds weer gebroken persoonlijkheden opstaan, die als agressors de ruimte nemen en krijgen om een gewelddadige claim te doen

op mensen en landen. Zij zaaien moedwillig angst en terreur en richten met hun oorlogen dood en verderf aan.

Geweld om agressie te bestrijden?

Vanwege dit kwaad in de wereld komt met klem de vraag op of en hoe christenen mogen of ook moeten meewerken aan de bestrijding van agressie en terreur met inzet van geweld. Uitgangspunt blijft ook dan de naastenliefde. Die komt echter op spanning. Aan de ene kant is er het gebod van naastenliefde, ook voor de vijand, en het verbod op doden. Aan de andere kant vraagt dit gebod om voor de naaste te zorgen die onder geweld gebukt gaat en bescherming tegen vijandige agressie behoeft.

Christenen zijn in de loop der eeuwen verschillend met deze spanning omgegaan. Sommigen houden vast aan het eerste en sluiten het gebruik van geweld principieel uit, soms met ruimte voor een beperkt geweldsmonopolie van de overheid. Anderen menen dat het gebod tot naastenliefde soms betekent dat tegengeweld als een noodzakelijk kwaad nodig is om de naaste te beschermen tegen geweld. Het monopolie daarop berust dan bij de overheid, die als 'dienares van God' de beperkte taak heeft om recht te doen en het vreedzaam samenleven mogelijk te maken in een gebroken wereld. Vanuit deze taakstelling is de overheid soms genoopt om geweld in te zetten of zelfs tot oorlog over te gaan. Als de overheid zich niet aan die taak houdt en zelf de grootste bedreiging wordt van menselijke waardigheid, recht en vrede, is in deze visie ook verzet tegen die overheid legitiem.

We komen in het volgende hoofdstuk terug op deze verschillende visies, maar stellen nu eensgezind dat de vrede bedoeld is voor alle mensen en volken. In het licht van de vrede van Christus zijn wij daarom geroepen om vredestichters te zijn. Dat geeft ons de verantwoordelijkheid alles te doen om de vrede tussen mensen te bevorderen. Dan bloeien ook recht en gerechtigheid op, zoals de brief van Jakobus dit verwoordt: 'Waar in vrede wordt gezaaid brengt gerechtigheid haar vruchten voort voor hen die vrede stichten' (Jak. 3: 18). We veroordelen daarom iedere vorm van agressie die niet gericht is op het versterken van vrede en veiligheid voor iedereen. We roepen op om binnen en buiten de kerk het evangelie van vrede te blijven uitdragen. Om de vrede van Christus te vieren in het sacrament van de eucharistie, de maaltijd van de Heer. En om ons zo te oefenen in de deugd van het vredestichten.

Hoofdstuk 2. Van pacifisme tot rechtvaardige oorlog: verschillende visies in gesprek

Bij alle nadruk die we leggen op de prioriteit van vrede, is de vraag of oorlog voeren soms gerechtvaardigd is, niet te ontwijken. Kunnen christenen zich met oorlog voeren inlaten uit zelfverdediging en ter bescherming van slachtoffers? Zo nee, hoe kunnen slachtoffers van oorlogsgeweld dan beschermd worden? Zo ja, onder welke voorwaarden is oorlog voeren dan toelaatbaar? En hoe voorkom je dat je in een spiraal van geweld wordt meegesleurd?

In het eerste hoofdstuk zagen we dat er twee nieuwtestamentische lijnen zijn als het gaat over vrede en oorlog. De eerste lijn is dat christenen krachtens de Bergrede geroepen zijn om vredestichters te zijn en alles te doen om de vrede te bevorderen. De tweede lijn is dat er nog steeds onnoemelijk veel geweld en kwaad is in de gebroken wereld en dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft om dit kwaad in te dammen en daartoe het geweldsmonopolie bezit (Romeinen 13).

Verschillende christelijke visies

Tussen beide bijbelse lijnen bestaat een spanning. Deze spanning zien we terug bij de verschillende visies van christenen door de eeuwen heen, variërend van pacifisme tot de traditie van de rechtvaardige oorlog. Als Nederlandse kerken denken we dat we deze spanning niet kunnen en ook niet moeten opheffen. Veeleer kan deze vruchtbaar zijn om het gesprek te blijven voeren. Wie inzet op geweldloosheid en pacifisme, zal steeds weer de vraag serieus moeten nemen hoe onschuldige burgers dan beschermd worden tegen brute agressie. Wie de inzet van militaire middelen door de overheid legitiem acht ter bescherming van burgers, zal zichzelf steeds de vraag moeten stellen of de kuur niet net zo erg is als de kwaal die ermee bestreden wordt.

Om dit gesprek te bevorderen schetsen we drie visies uit de christelijke traditie: (1) pacifisme, (2) rechtvaardige oorlog en (3) rechtvaardige vrede. We doen dat vanuit het besef dat ze alle drie deel uitmaken van de christelijke traditie en dat ze ook in de Nederlandse kerken aanhang hebben of herkend worden. In elk van de drie visies op geweld staat steeds een andere zorg op het spel. We nemen geen positie in, maar stellen wel bij elk van de visies vragen. Die zijn bedoeld om het onderlinge gesprek te stimuleren. We gaan daarom ook in op de vraag hoe zo'n gesprek gevoerd kan worden.

We realiseren ons dat er ook een lange geschiedenis van een vierde visie bestaat. Dat is de visie waarin militair geweld als 'heilige strijd' gezien wordt. In hoofdstuk 1 hebben we krachtig stelling genomen tegen deze visie. Op basis van de inzet bij de inclusieve vrede van Christus veroordeelden we iedere vorm van 'heilige oorlog'. Omdat we als Nederlandse kerken deze visie categorisch afwijzen, nemen we deze niet op in dit overzicht.

(1) Pacifisme: geweldloosheid

De radicale aard van Jezus' geboden heeft christenen door de eeuwen heen aangezet tot geweldloze praktijken en pacifisme. Wie Jezus wil volgen, wordt gevraagd zich in te zetten voor een onvoorwaardelijke liefde voor God en de naaste, ook al is die je vijand. Dit liefdesgebod vereist dat we onze eigen belangen opofferen in plaats van onze naaste op welke manier dan ook schade toebrengen, laat staan doden.

In de eerste eeuwen trachtten christenen als minderheidsgroep te leven volgens Jezus' geboden van naastenliefde en geweldloosheid. Dienen in het romeinse leger vormde daarbij een probleem. Niet alleen vanwege de ongekende geweldsuitoefening ten opzichte van medemensen. Christenen weigerden vooral ook de krijgsdienst omdat trouw aan de keizer vereiste dat zijn goddelijke status werd erkend. De houding van veel christenen veranderde toen de keizer, Constantijn, zelf christen werd.

De pacifistische stroming is binnen de kerken altijd blijven voortbestaan. Ze is vooral sterk aanwezig in de zogeheten vredeskerken, zoals de Doopsgezinde kerken en de gemeenschap van Quakers. Ook binnen andere kerkgenootschappen zijn er steeds individuen en groepen geweest die op grond van hun christelijke geloofsovertuiging kozen voor geweldloosheid en de weg van vrede. De vredesbeweging 'Kerk en Vrede' verwoordt deze visie al meer dan 100 jaar. Iedere kerk is geroepen aan vrede te werken.

Binnen het pacifisme zijn verschillende varianten. Maar in de kern draait het om de stelling dat het gebruik van geweld, in het bijzonder oorlog, moreel onaanvaardbaar is, of slechts onder uiterst problematische voorwaarden kan worden overwogen. Pacifisme is de overtuiging die geweld principieel afwijst en inzet op vreedzame middelen om conflicten op te lossen en te voorkomen. Kenmerkend voor pacifisme of principiële geweldloosheid is de nadruk op de intrinsieke waardigheid van ieder mens. Pacifisme is daarmee meer dan een afwijzing van oorlog. Het is een normatieve visie op menselijke waardigheid, verantwoordelijkheid en conflict.

Het pacifisme stelt fundamentele vragen over de legitimiteit van geweld en over de verhouding tussen middelen en doelen. Deze kunnen niet los van elkaar worden gezien: onrechtvaardige middelen ondermijnen rechtvaardige doelen. Vrede kan daarom niet bereikt worden door geweld. In plaats daarvan zetten pacifisten in op strategieën van dialoog en onderhandelen. Vredeswerk gaat samen met analysen van de oorzaken en gevolgen van geweld. Vanuit een pacifistische overtuiging hebben christenen en niet-christenen zich wereldwijd ingezet voor het beoefenen van geweldloosheid in het oplossen van conflicten en het vormgeven van vredeswerk.

De grote kracht van deze benadering is de positieve gerichtheid op vrede, vanuit het inzicht dat oorlog nooit goed is en dat geweld altijd problematisch is. Sterk is ook de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid als mens, gemeenschap, staat of kerk in het ontstaan van geweld en geweldsspiralen. Wie de boodschap van Jezus serieus neemt, zal deze lijn willen volgen. Oorlog is vanuit christelijk oogpunt nooit iets goeds, maar hoogstens een 'noodzakelijk kwaad'. Aan oorlog is niets moois of verhevens. Oorlog is verschrikkelijk. Niet alleen komen talloos veel militairen om of raken voor hun leven fysiek en mentaal beschadigd. Hedendaagse oorlogen maken ook veelal een nog veel groter aantal burgerslachtoffers. Daarnaast brengt oorlog enorme schade toe aan het milieu van onze al zo kwetsbare planeet. De positie van principiële geweldloosheid herinnert ons, ook als je je er niet (geheel) mee vereenzelvigt, er voortdurend aan dat oorlog afschuwelijk is en dat we blijvend moeten zoeken naar vreedzame en geweldloze oplossingen van conflicten.

De moeilijkheid zit voor menigeen in de claim dat pacifisme ook altijd in politieke zin mogelijk is. Diplomatie en onderhandeling kunnen oorlogen voorkomen en zijn cruciaal voor de vrede. De vraag is evenwel wat staten en de internationale gemeenschap te doen staat als burgers op brute wijze aangevallen, verkracht en afgeslacht worden. Is er dan niet de verantwoordelijkheid om deze burgers te beschermen, in het uiterste geval met inzet van militaire middelen? Heeft Oekraïne niet het recht om zichzelf militair te verdedigen tegen de Russische agressie?

Hoe je hier ook precies over denkt, als Nederlandse kerken erkennen we dat de traditie van principiële geweldloosheid tot de traditie van de kerk behoort. Daarom verdedigen we ook het recht van gewetensbezwaar van hen die zich in hun geweten bezwaard voelen om dienst te doen in de krijgsmacht. Ook al is de dienstplicht op dit moment opgeschort, het is belangrijk om dit recht te benadrukken in een tijd van oorlogen en dreigingen van oorlogen.

(2) Rechtvaardige oorlog: oorlog beteugelen

De vraag of en wanneer militaire geweldsinzet gerechtvaardigd is en welke middelen dan gebruikt mogen worden, staat centraal in de traditie van 'de rechtvaardige oorlog' of beter: 'de gerechtvaardigde oorlog'. De theologische aanzet voor deze visie ontstond toen christenen politieke verantwoordelijkheid gingen dragen voor de staat in het Romeinse rijk. Vooral het werk van Augustinus en Thomas van Aquino is richtinggevend geweest. Hedendaagse theologische en ethische opvattingen over de rechtvaardige oorlog vallen voor een groot deel samen met het Humanitair Oorlogsrecht.

De idee van de rechtvaardige oorlog gaat uit van een 'nee, tenzij' tegen oorlog. Oorlog is niet geoorloofd, tenzij er aan strikte vereisten voldaan wordt. Deze 'criteria' kunnen onderscheiden worden naar twee doelstellingen: 1) het recht om oorlog te gaan voeren (*jus ad bellum*) en 2) het recht om wel of niet bepaalde handelingen te verrichten tijdens een oorlog (*jus in bello*).

De beide aspecten van het *jus ad bellum* en het *jus in bello* zijn terug te vinden in een zevental criteria of principes, die samen de traditie van de rechtvaardige oorlog vormen. Er zijn auteurs die sommige weglaten of minder benadrukken, dan wel nog enige andere toevoegen. Maar de hier volgende criteria of beginselen vormen de kern van de traditie. We beschrijven met name de hedendaagse invulling ervan.

1. *De oorlog moet worden gevoerd door een wettige autoriteit.* In een soevereine staat kan en mag de wettige overheid en zij alleen beslissen over inzet van de krijgsmacht. Een overheid kan zijn wettige autoriteit echter ook verliezen, bijv. als zij genocide pleegt. Een boven natiestaten uitstijgend internationaal gezag berust bij de Verenigde Naties.

2. *De oorlog moet worden gevoerd voor een rechtvaardige zaak.* Traditioneel omvatte de rechtvaardige zaak drie elementen: (a) bestraffing van wie onrecht heeft gepleegd (punitief); (b) verdediging van het eigen grondgebied tegen agressie (defensief); (c) herstel van recht en rechtsorde tegenover gepleegd onrecht (retributief). Onder invloed van het Handvest van de Verenigde Naties (art. 51) is sinds 1945 het begrip 'rechtvaardige zaak' ingeperkt. Verdediging van een staat tegen gewapende agressie of militaire invasie door een soevereine staat is een rechtvaardige zaak. Verzet tegen

bezetting of koloniale overheersing kan dat eveneens zijn. Sinds het einde van de Koude Oorlog won de gedachte veld dat de internationale gemeenschap het recht heeft om met militair geweld in te grijpen (*peace enforcement*) om burgers te beschermen en grove schendingen van mensenrechten te herstellen.

3. *De oorlog moet worden gevoerd met een juiste bedoeling.* Met dit criterium wordt aangeduid dat men in een oorlog voor een rechtvaardige zaak geen oneigenlijke nevenbedoelingen mag nastreven. Het moet erom gaan zich te verdedigen tegen de aanval van de agressor. Als de verdediger in die opzet geslaagd is, moet hij de strijd staken. Het is bijvoorbeeld niet toegestaan de tegenaanval te openen om de tegenstander militair en economisch te vernietigen.

4. *Alle andere middelen om het conflict op te lossen, moeten zijn uitgeput: de oorlog is het laatst overgebleven redmiddel.* Dit criterium is ontwikkeld om te voorkomen dat overheden te snel naar de wapens grijpen. Het dwingt om uit te leggen waarom oorlog onvermijdelijk is: omdat alle andere middelen, zoals diplomatie, sancties en bemiddeling zijn uitgeput.

5. *Er moet een redelijke kans zijn dat de beoogde doeleinden door middel van de oorlog worden bereikt: het criterium van de kans op succes.* Dit criterium moet voorkomen dat een overheid een oorlog begint waarvan eigenlijk al bij voorbaat vaststaat dat deze niet tot de beoogde doelstelling zal leiden.

6. *De doelstellingen en middelen van de oorlog moeten in een redelijke verhouding tot elkaar staan: het proportionaliteitsbeginsel.* Bij dit beginsel gaat het om de vraag of datgene wat men door middel van de oorlog wil bereiken niet zoveel bloed, zweet en tranen kost dat het beter is het bestaande onrecht te laten voortbestaan. Het proportionaliteitsbeginsel kan zowel betrekking hebben op het *jus ad bellum* als op het *jus in bello*. In het eerste geval heeft het betrekking op de te voeren oorlog als zodanig: staat het middel van oorlog in verhouding tot wat beoogd wordt? In het tweede geval gaat het over de tijdens een oorlog gebruikte krijgsmiddelen in verhouding tot het oorlogsdoel en over de vraag of het wellicht niet beter is een alsmaar voortdurende oorlog te beëindigen, omdat doel en middelen niet langer proportioneel zijn.

7. *Er moet onderscheid worden gemaakt tussen militairen en burgers, welke laatste groep niet bij de strijd mag worden betrokken: het non-combattantenbeginsel.* Dit principe maakt deel uit van het *jus in bello.* Het non-combattantenbeginsel is de hoeksteen van het Humanitair Oorlogsrecht. Combattanten zijn volgens dit beginsel niet alleen militairen, maar ook informele gewapende groepen, gewapende burgers en terroristen. Militairen die niet is staat zijn te vechten, omdat zij gewond of gevangen zijn, gelden als non-combattanten. In hedendaagse oorlogen wordt dit principe dikwijls geschonden. Optreden van informele gewapende groepen, oorlogsvoering in stedelijke gebieden en technologische ontwikkelingen (massavernietigingswapens, drones) maken de toepassing van het principe ingewikkeld. Daarmee boet het echter niet aan belang in, integendeel.

De relevantie, betekenis en toepassing van de principes van de rechtvaardige oorlog liggen niet voor eens en altijd vast. Het is een traditie die steeds weer opnieuw is vormgegeven. Zo

is in de afgelopen decennia een *jus post bellum* ontwikkeld, dat stelt dat bij oorlogvoering ook rekening moet worden gehouden met rechtvaardigheid *na* de oorlog.

In verleden en heden zijn de principes van de rechtvaardige oorlog te vaak misbruikt ter rechtvaardiging van oorlogen die niet te rechtvaardigen zijn. Voorbeelden hiervan zijn nationalistische oorlogen in de negentiende eeuw, de Eerste Wereldoorlog, koloniale oorlogen in de twintigste eeuw, sommige van de militaire interventies vanaf de jaren negentig (zoals de oorlog in Irak in 2003) en recent de Amerikaans-Israëlische aanval op Iran.

De kracht van de traditie van de rechtvaardige oorlog is dat ze een moreel raamwerk biedt om af te wegen wanneer en in welke vorm militaire inzet te rechtvaardigen is en wanneer niet. De bedoeling is niet om oorlogen te rechtvaardigen, maar juist om ze te beperken tot die situaties waarin het niet anders kan: als laatste redmiddel. Het blijvend belang van deze traditie is dat de oorlogvoerende partij moet uitgaan van een 'nee, tenzij' tegen oorlogvoering, van minimalisering van geweld tijdens een oorlog en van een rechtvaardige vrede na de oorlog. De criteria functioneren bovendien om onrechtmatige geweldsuitoefening af te wijzen en aan te klagen. Op basis hiervan hebben ethici en juristen de Russische oorlog tegen Oekraïne en de Israëlische oorlog in Gaza als ongerechtvaardigd beoordeeld.

De criteria van de rechtvaardige oorlog bieden nog steeds een geschikt kader voor het gesprek tussen kerken en overheid. Vrijwel alle morele criteria zijn vertaald naar regels van internationaal recht, zoals de Geneefse Conventies en tal van internationale verdragen, waar de overheid zich aan gecommitteerd heeft en op aanspreekbaar dient te zijn.

De moeilijkheid is dat de criteria steeds om interpretatie en toepassing vragen in concrete situaties. In de praktijk is lang niet altijd duidelijk wat ze betekenen. Wanneer zijn alle middelen om een conflict op te lossen of te voorkomen werkelijk uitgeput (laatste redmiddel)? Is een zuivere intentie goed te bepalen als er ook altijd nevenbelangen in het spel zijn, zoals politieke invloed of economische belangen? Wanneer is geweld nog proportioneel? Kun je vooraf wel goed bepalen of een oorlog het beoogde resultaat zal opleveren? Militaire overmacht is geen garantie voor succes. Of een oorlog gerechtvaardigd is en of bepaalde oorlogshandelingen dat zijn, kan vaak pas achteraf goed vastgesteld worden. Op een principiëler niveau stelt het pacifisme aan deze traditie steeds weer de vraag of het middel van oorlog niet even erg is als het kwaad dat ermee bestreden wordt.

Wie op basis van de criteria van de rechtvaardige oorlog besluit tot oorlog over te gaan kan dat niet anders doen dan in 'vrees en beven'. Wie verantwoordelijkheid neemt tot oorlog voeren maakt onherroepelijk vuile handen en laadt schuld op zich. Want een zuiver rechtvaardige oorlog bestaat niet. Een gerechtvaardigde oorlog is daarom nooit 'goed' maar hoogstens een 'noodzakelijk kwaad'.

(3) Rechtvaardige vrede: bevorderen van recht en vrede

In 2011 organiseerde de Wereldraad van Kerken de Internationale Oecumenische Vredesconvocatie in Kingston, Jamaica. Gedelegeerden van de lidkerken van de Wereldraad kwamen bijeen over het thema rechtvaardige vrede. Het leidde tot indringende getuigenissen van mensen die uit eigen ervaring over gewelddadige conflictsituaties en

oorlog spraken. Ze waren het er met elkaar over eens dat oorlog als instrument om conflicten te beslechten afgeschaft moet worden en dat er geen enkele theologische rechtvaardiging is voor het voeren van oorlog en het inzetten van dodelijk geweld.

Ook in de katholieke sociale leer verschoof het zwaartepunt van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. In de encycliek *Pacem in Terris* (1963) schreef paus Johannes XXIII dat het onredelijk was geworden om in een tijdperk van kernwapens oorlog te beschouwen als een passend middel om geschonden rechten te herstellen. In plaats daarvan benadrukte hij het belang van de internationale rechtsorde, mensenrechten en de Verenigde Naties.[4] Latere pausen benadrukten dat vrede niet slechts de afwezigheid van oorlog is maar de aanwezigheid van sociale rechtvaardigheid betekent. In *Fratelli tutti* (2020) stelde paus Franciscus dat de criteria voor een rechtvaardige oorlog in de moderne praktijk onuitvoerbaar zijn geworden vanwege chemische, biologische en digitale wapens.[5] In *Laudato si* (2015) wees hij op de vernietigende uitwerking van oorlog op de aarde.[6] Paus Leo verzette zich krachtig tegen religieuze legitimaties van de Amerikaanse inval in Iran.

Kortom, het idee van een rechtvaardige oorlog werd moreel achterhaald geacht. Wezenlijke stappen werden gezet op de weg naar rechtvaardige vrede. Het begrip rechtvaardige vrede leeft in veel kerken en wordt breed gedragen in de oecumene. Daarbij zijn vier kernprincipes leidend.

1. *Voorkomen van geweld*. Om geweld te voorkomen dienen conflicten geweldloos opgelost te worden via burgerlijke, niet-militaire actie. Militaire inzet is niet geheel uitgesloten, maar alleen gerechtvaardigd als uiterste redmiddel en alleen in de vorm van rechtshandhaving op basis van een mandaat van de internationale gemeenschap (VN).

2. *Bevordering van vrijheid.* Dit gebeurt door wetsbescherming van burgers, bevordering van menselijke waardigheid en vrije beslissingsruimte.

3. *Rechtvaardige verdeling*. In dit principe gaat het om het verminderen van nood door rechtvaardige verdeling van materiële en immateriële goederen.

4. *Erkenning van pluraliteit*. Dit principe richt zich op het bevorderen van culturele diversiteit en samenwerking tussen mensen van verschillende achtergronden.

De benadering van rechtvaardige vrede is een krachtig alternatief voor visies waarin oorlog gezien wordt als een voorhanden politiek intrument. Ze verwerpt het idee dat staten het *recht* hebben om oorlog te voeren als aan de criteria van de rechtvaardige oorlog voldaan zijn. De visie van de rechtvaardige vrede wijst erop dat met behulp van de theorie van de rechtvaardige oorlog allerlei oorlogen ten onrechte zijn gerechtvaardigd. Vanuit de vier kernprincipes geeft de rechtvaardige vrede bovendien vorm aan het bevorderen van vrede voor allen, zowel preventief om conflicten te voorkomen als helend en verzoenend na een gewelddadig conflict. In dit document volgen we dan ook kernprincipes van deze visie, zoals het principiële primaat van vrede en het verzet tegen oorlog (hoofdstuk 1), het grote belang van het internationaal recht (hoofdstuk 3) en de nadruk op positieve vrede (hoofdstuk 4).

Tegelijk zijn er ook vragen te stellen bij deze visie. Het is de vraag of rechtshandhaving op basis van VN-mandaat als uitgangspunt voor militaire inzet voldoende is. Oekraïense kerken hebben kerken in het westen en het Vaticaan verweten dat met het doodverklaren van de rechtvaardige oorlog, ook een moreel kader voor gerechtvaardigde zelfverdediging tegen militaire agressie wegviel.[7] Door het veto-recht van Rusland in de Veiligheidsraad is de VN vleugellam tegenover de Russissche agressie in Oekraïne. Theologen en ethici die zich met militaire ethiek bezighouden stellen dat de principes van rechtvaardige vrede geen geschikt moreel kader bieden voor het handelen van militairen.

Sinds de inval van Rusland in Oekraïne in 2022 is er discussie ontstaan over prioritering binnen de vier leidende principes. De *Evangelische Kirche* in Duitsland (EKD) bijvoorbeeld stelde in 2025 dat het eerste principe, het voorkomen van geweld, voorwaardelijk is voor de andere principes. Bescherming tegen geweld kan zo urgent zijn dat het de inzet van militair geweld kan rechtvaardigen.[8] In de rechtvaardiging daarvan valt de visie van de rechtvaardige vrede expliciet terug op de 'criteria' van de rechtvaardige oorlog.[9] Daarmee is de claim van de rechtvaardige vrede dat ze het begrip en het denkkader van de rechtvaardige oorlog terzijde schuift, moeilijk vol te houden. Het lijkt erop dat het denken over rechtvaardige vrede eerder complementair is aan de denktraditie van de rechtvaardige oorlog dan fundamenteel tegengesteld.

In gesprek bij principieel verschil

Uit dit overzicht van drie visies blijkt dat er in de christelijke tradities verschillende posities zijn ten aanzien van vrede en oorlog. Deze posities vinden we ook binnen de Nederlandse kerken. Wij menen dat ze alle drie een plaats hebben binnen de christelijke gemeenschap. Omgaan met deze soms diepgaande verschillen is in zichzelf een oefening in vrede. Ook binnen kerkelijke gemeenschappen kunnen de visies sterk uiteenlopen en botsen. Verschil van inzicht over de oorlog in Oekraïne of Gaza of de opvang van vluchtelingen kan in parochies en gemeenten tot polarisatie en conflict leiden. Alle berichten over oorlogen en conflicten kunnen bovendien angst, machteloosheid of woede oproepen. Die zijn heel voorstelbaar. Is er bij zulke botsende visies en heftige emoties nog een gesprek mogelijk? En hoe kan zo'n gesprek dan gevoerd worden? Wij denken dat juist de kerkelijke gemeenschap een plek is waar verschillen in inzicht en ervaren emoties bespreekbaar kunnen zijn.

Zes uitgangspunten kunnen behulpzaam zijn om van een gesprek een vruchtbare dialoog te maken in plaats van een polariserend debat.

1. *Benoem de gemeenschappelijke basis.* Uiteindelijk streven we allen naar een vreedzamer en eerlijker wereld, naar recht en vrede voor slachtoffers. We zijn allemaal bezorgd over oorlog en oorlogsdreiging. Ervaar en vier dat ook met elkaar, met een tekst, een gebed, een lied of een moment van stilte. Dat voedt ook de hoop en geeft een bedding aan gevoelens van bezorgdheid, angst of machteloosheid.

2. *Behoed je voor onjuiste en oneerlijke oordelen over de ander.* Praat niet over elkaar in karikaturen. Een tegenstander van militaire steun aan Oekraïne is nog geen Putinversteher, een voorstander nog geen oorlogshitser. Vergelijk ook niet de onvolmaakte praktijk en mislukkingen van de ander met een eigen verheven ideaal. Dat levert een oneerlijke vergelijking op: het in praktijk brengen van een ideaal gaat altijd

gepaard met onvolmaaktheden en mislukkingen. Zoek juist naar de onderliggende zorg bij de ander, naar wat er bij de ander op het spel staat.

3. *Durf het gesprek te voeren vanuit kwetsbaarheid.* Benoem waar de eigen denktraditie of visie geen antwoord op heeft, waar eigen vragen en onzekerheden zitten. Hopelijk kan het gesprek met andersdenkenden juist een antwoord geven op deze vragen en onzekerheden. Deel de onderliggende bezorgdheid en de gevoelens van angst en machteloosheid ook met elkaar. Probeer ook te benoemen wat je aanspreekt en uitdagend vindt in de positie van de ander, ook als je het er niet mee eens bent.

4. *Het kan helpen een gesprek concreter te maken.* Een dialoog over principiële uitgangspunten is van belang, maar kan ook makkelijk vastlopen. Maar wat kan ons gesprek over vrede en oorlog betekenen voor mensen die daadwerkelijk met oorlogsgeweld te maken hebben? Wat betekent onze dialoog voor mensen in Gaza of Oekraïne, Zuid-Soedan of Congo? Hebben hun verhalen en boodschappen ook een rol in ons gesprek? Hoe vertaalt het gesprek zich in perspectief voor mensen die op de vlucht zijn? Hoe helpt het mensen die in de krijgsmacht dienen, of daar juist uit willen blijven?

5. *Blijf op gehoorsafstand van elkaar.* Het gesprek over oorlog en vrede, over geweld, over Gaza of Oekraïne kan stevig en emotioneel worden. Dat mag ook, het gaat immers over essentiële vragen en doorleefde meningen. De vrede is niet gediend met het behouden van ‘de lieve vrede’. Maar raak elkaar niet kwijt.

6. *Ga op zoek en benoem waar wel overeenstemming over is, en verbind daar handelen aan.* In dit gespreksdocument benoemen we ook waar kerken het wel over eens zijn. In de volgende drie hoofdstukken geven we daar voorbeelden van. We bespreken drie urgente thema’s waarover we vanuit de drie tradities die in dit hoofdstuk besproken zijn, eensgezind positie innemen. In het onderlinge gesprek kan ook op andere relevante thema’s de overeenstemming benoemd worden.

Hoofdstuk 3. Het internationaal recht is onmisbaar voor het streven naar vrede en veiligheid

Als Nederlandse kerken en christelijke gemeenschappen laten we er geen twijfel over bestaan dat de verdediging en versterking van het internationaal recht en de instituties die daaruit voortgekomen zijn, essentieel zijn voor rechtvaardige en duurzame vrede. Het internationaal recht en zijn instituties staan onder druk en zijn door menig opiniemaker al 'dood' verklaard. Ten onrechte. Het recht kan dan wel onvolmaakt zijn en voortdurend verdere ontwikkeling en aanscherping nodig hebben. Niettemin erkennen we het recht als een gestolde versie van christelijk-ethische uitgangspunten die we in voorgaande hoofdstukken beschreven.

De VN en het internationaal recht

Het Handvest van de Verenigde Naties opent met de beroemde zin: 'Wij, de volken van de Verenigde Naties, vastbesloten komende geslachten te behoeden voor de gesel van de oorlog, die tweemaal in ons leven onnoemelijk leed voor de mensheid heeft gebracht … hebben besloten onze inspanningen te verenigen om deze doeleinden te verwezenlijken.'[10]

Het internationaal recht en de VN hebben er vanaf 1945 sterk aan bijgedragen dat oorlogvoering aan strengere regels werd gebonden. In de daaropvolgende decennia zijn er tal van verdragen en afspraken gemaakt, variërend van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) tot wapenbeheersingsverdragen. Dit alles heeft er helaas niet toe geleid dat er geen (burger)oorlogen meer worden gevoerd. Toch zorgden de verdragen en instituties voor een zekere drempel om tot oorlog over te gaan. Een voorbeeld is het streven van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk in 2002-2003 om een resolutie van de Veiligheidsraad aangenomen te krijgen die hun inval tegen Irak zou legitimeren.

Hoe anders is het nu. Regeringsleiders als Trump en Poetin wekken zelfs de schijn niet meer dat ze zich iets gelegen laten liggen aan de VN of het internationaal recht. En ook de Nederlandse regering, zelf zetelend in de 'hoofdstad van het internationaal recht' Den Haag, deed na de aanval van de VS en Israël op Iran bij monde van minister van Buitenlandse zaken Berendsen de volgende uitspraak: 'Internationaal recht is niet het enige kader dat je op deze situatie kunt plakken.'[11] Landen in het mondiale zuiden zijn al langer van mening dat Europese landen als het om internationaal recht gaat met twee maten meten. Waar deze zich terecht beroepen op het recht als Oekraïne gesteund wordt, lijkt het internationaal recht in het Midden-Oosten slechts een bijzaak te zijn.

Waarom internationaal recht?

Als kerken achten we de uitholling van het internationaal recht een bijzonder gevaarlijke tendens. Kerken in Nederland en wereldwijd hebben zich sterk gemaakt voor het grote belang van de Verenigde Naties en het internationale recht. Daar zijn verschillende redenen voor.

Om te beginnen hebben de kerken zich sterk herkend in het diepe verlangen naar internationale vrede en veiligheid dat ten grondslag ligt aan de VN en vele internationale rechtsverdragen. Niet voor niets staat de tekst van het vredesvisioen uit Jesaja 2:4 gegrift op een granieten muur van het gebouw van de VN in New York. De VN mag dan niet in staat zijn

om oorlog geheel te laten verdwijnen, de oprichting van de VN is een bijzonder hoopvolle poging om militaire geweldsescalaties zo veel mogelijk in te dammen. Daar zijn in diverse vredesmissies ook de nodige successen mee geboekt.

Bovendien prioriteren de VN vreedzame oplossing van conflicten boven geweldsinzet. Dit is in lijn met het prioriteren van vrede boven oorlog, zoals in de vorige hoofdstukken op theologische gronden is benadrukt. Natuurlijk is de VN een verre van perfecte organisatie en ook op het internationaal recht valt kritiek te leveren. Maar met alle imperfecties biedt de VN een raamwerk om zo lang mogelijk langs niet-gewelddadige weg oplossingen te zoeken voor geschillen en belangentegenstellingen.

Ten slotte is het cruciaal dat juist de grootmachten in de wereld in toom gehouden worden. We moeten ons realiseren dat het handelen van de grootmachten ook gevolgen heeft voor andere staten. Want waarom zouden die zich nog wel aan internationale spelregels houden, als de grootmachten dat niet doen? En uiteindelijk zullen deze landen – en meer nog hun bevolking – de dupe worden van een toenemende internationale rechteloosheid. In de bijbel is het een steeds terugkerend refrein: macht corrumpeert. Als nomadenvolk had Israël vooral te lijden onder farao's en koningen. Het had het beter onder leiders die profeet, priester of rechter waren. Maar het wilde toch een koning. En dat heeft het geweten: meestal ging het fout. Het hemeltergend onrecht van koningen wordt door profeten steeds heftig bekritiseerd. Het is de context waarin het visioen van vrede van Jesaja staat (Jesaja 1 en 2:6-22). Zo klinkt ook de goddelijke aanklacht in Psalm 82 tegen het onrecht van de machthebbers: 'Hoe lang nog oordeelt u onrechtvaardig en kiest u partij voor wie kwaad doen? Doe recht aan weerlozen en wezen, kom op voor verdrukten en zwakken, bevrijd wie weerloos zijn en arm, red hen uit de greep van wie kwaad wil.'

Opkomen voor internationaal recht

Als kerken blijven we ons sterk maken voor het internationaal recht en voor sterke internationale instituties. Dit is ook steeds de lijn geweest van het Vaticaan en de Wereldraad van Kerken: het internationaal recht en de mensenrechten zijn fundamentele kaders voor gerechtigheid, vrede en de bescherming van minderheden wereldwijd. Op basis van het internationaal recht hebben het Vaticaan en de Wereldraad zich steeds verzet tegen onderdrukking, oorlogsagressie en schendingen van het humanitair recht.

Vanuit dit rechtskader beoordelen we ook de oorlogen waarmee we nu worden geconfronteerd. De Russische agressie tegen Oekraïne is evident een schending van het internationaal recht. Het handelen van Israël wordt door juridische experts en vredes- en mensenrechtenorganisaties beschouwd als een vorm van genocide. Die claim, ingediend door Zuid-Afrika, wordt momenteel door het Internationaal Gerechtshof onderzocht. In het licht van het internationale recht is ook de Amerikaanse en Israëlische aanval op Iran onrechtmatig.

Burgerslachtoffers

Het internationaal recht heeft bovendien bijzonder veel aandacht voor de bescherming van burgers tegen oorlogsgeweld. De meeste slachtoffers van hedendaagse oorlogen zijn geen militairen maar burgers. Cruciaal zijn principes als Protection of Civilians (Bescherming van burgers) en Responsibility to Protect (Verantwoordelijkheid tot bescherming), waarbij de

nadruk ligt op de veiligheid van burgers en niet primair staatsveiligheid wordt nagestreefd. Inmiddels is ook seksueel geweld erkend als oorlogsmisdaad. Er is meer begrip gekomen voor hoe patronen van ongelijkwaardigheid en eenzijdige opvattingen over mannelijkheid geweld tegen vrouwen en meisjes aanjagen en mannen onder druk zetten zich in gewapende strijd te mengen. De landmijn- en clustermunitieverdragen zijn eveneens opgesteld om burgerslachtoffers te voorkomen. Dit alles leidde lang niet altijd tot werkelijke verbetering, maar zet wel de norm. Ook op dit punt is de relativering van het internationaal recht een gevaarlijke ontwikkeling. Het leidt tot minder bescherming van burgers. Het internationaal recht werpt een dam op tegen de dehumanisering van mensen, of het nu vijanden betreft of burgers die slachtoffer worden van oorlogsgeweld.

Hoofdstuk 4. Wie vrede wil, moet zich op vrede voorbereiden

Vrede is met wapens alleen niet te bereiken. Met de toegenomen dreiging van spanningen en conflicten is de aandacht van politiek en samenleving sterk gericht op investering in militaire middelen en infrastructuur. Ondertussen is de aandacht voor versterking van de internationale rechtsorde, diplomatie en internationale samenwerking ten onrechte weggezakt. Hoe voorstelbaar ook gezien de veiligheidssituatie, een dergelijk eenzijdig veiligheidsdenken is riskant en brengt vrede niet dichterbij. Wie vrede wil, moet zich ook op vrede voorbereiden. Daarom roepen wij als kerken de overheid op onverminderd en met grote ambitie te investeren in de instituties van internationaal recht, diplomatie en internationale (ontwikkelings)samenwerking gericht op conflictpreventie en vredesopbouw. We ondersteunen de oproep van Nederlandse maatschappelijke organisaties daartoe.[12]

Eenzijdige aandacht voor militaire middelen en afschrikking

Sinds de Russische aanval op Oekraïne in 2022 heeft het maatschappelijk debat over en het politieke beleid voor veiligheid in Nederland een scherpe wending gemaakt. De uitgaven aan Defensie zijn in hoog tempo opgeschroefd om de afgesproken NAVO-norm van 3,5% van het BBP over een paar jaar te halen. Waar in de afgelopen decennia de verdediging van de internationale rechtsorde en het optreden in vredesoperaties tot de belangrijkste taken van de krijgsmacht behoorden, is momenteel de eigen verdediging en die van NAVO-bondgenoten het voornaamste doel.

Tegelijkertijd zijn de Nederlandse investeringen in diplomatie, internationale rechtsorde en ontwikkelingssamenwerking drastisch teruggeschroefd. De vorige Nederlandse regering heeft het budget voor ontwikkelingssamenwerking tot een minimum beperkt. Ondertussen is het doel steeds meer verschoven naar Nederlands eigenbelang. Politieke partijen beamen wel dat vrede uit meer moet bestaan dan militaire afschrikking, maar de huidige regering heeft dat maar heel beperkt in maatregelen omgezet.[13]

Deze ontwikkeling is verre van uniek. Wereldwijd zijn de uitgaven aan bewapening in vijf jaar bijna 30% gestegen tot bijna 3000 miljard dollar. Dat is vijftien keer zoveel als de totale uitgave aan ontwikkelingssamenwerking[14] en humanitaire hulp.[15] Bij de Verenigde Naties kampen, vooral door het einde van Amerikaanse financieringen, meerdere organisaties die cruciaal zijn voor vredesbevordering en conflictoplossing, met ernstige tekorten.

De eenzijdige inzet op militaire middelen als instrument voor vrede, is op meerdere vlakken problematisch. Militaire macht neemt de oorzaken van conflict niet weg. Daarbij is in een tijd waarin conflicten meer en meer een asymmetrisch en hybride karakter krijgen, militaire overmacht allerminst een garantie op succes. Dat hebben Rusland met de oorlog in Oekraïne en de VS in Afghanistan kunnen ervaren. En eenzijdige inzet op militaire middelen kan onbedoeld tot escalatie leiden. Tot slot leidt een eenzijdige nadruk op militaire middelen al snel tot een visie waarin de veiligheid van staten en niet van mensen centraal staat.

Een alternatief: in vrede investeren

De prioriteit van vrede en de integrale visie op vrede die wij in dit document hanteren, laten zich vertalen in voorstellen tot een beleid waarin vrede voor mensen en de schepping centraal staan, en veiligheid van staten daaraan dienend is.

Vrede en veiligheid worden niet of in elk geval niet alleen bereikt met wapens, maar door te werken aan acceptatie van de menswaardigheid van de ander, door relaties en verbinding over grenzen van staten en gemeenschappen te bouwen, en door institutionalisering en handhaving van waarden in internationaal recht. Een omvattend beleid voor vrede en veiligheid bestaat daarom allereerst uit investering in diplomatie, internationaal recht en multilaterale instellingen. Militaire inzet is, als allerlaatste middel, daar slechts een onderdeel van.

Burgers in conflictgebieden moeten veel meer beschouwd worden als krachten voor vrede. De meest succesvolle initiatieven tot herstel van samenlevingen die door conflict verscheurd zijn, voor verzoening en rechtsherstel, komen uit deze samenlevingen zelf. Maar deze kunnen niet zonder de morele, politieke, technische en financiële steun van buitenaf. Ontwikkelingssamenwerking was één van de belangrijkste middelen om dergelijke steun mogelijk te maken.

Vrede omvat immers meer dan wat in vrede- en conflictstudies ‘negatieve vrede’ is gaan heten: de afwezigheid van oorlog of de dreiging daarvan. In dit begrip van vrede ligt de nadruk op het voorkomen of beëindigen van militair geweld, bijvoorbeeld door wapenstilstanden, politieke akkoorden of – als onderhandelingen onmogelijk blijken – militaire afschrikking. Dit is belangrijk, maar niet voldoende. In ‘positieve vrede’ daarentegen gaat het niet alleen om het beëindigen van geweld, maar ook om rechtvaardigheid, sociale ontwikkeling en instituties die conflicten vreedzaam oplossen. Als kerken benadrukken we het belang van positieve vrede. In wereldwijde oecumenische contacten en initiatieven geven we daar als kerken ook actief invulling aan. Tegelijk erkennen we dat conflicten en oorlogen daarmee helaas niet altijd zijn te voorkomen. Negatieve vrede mag dan beperkt zijn, ze valt voor mensen die daadwerkelijk in een oorlogssituatie leven te verkiezen boven militair geweld.

Ook na de beëindiging van een gewapend conflict of een oorlog zullen samenleving en gemeenschappen verder moeten met elkaar. Samenlevingen en staten moeten weer opgebouwd worden. Dat vraagt om waarheidsvinding, berechting van oorlogsmisdadigers en rechtdoen aan slachtoffers. Het vraagt ook om manieren waarop vroegere vijanden zich weer tot elkaar kunnen verhouden. Zonder dit soort stappen zal het einde van militair geweld vaak slechts een tussenfase zijn naar de volgende oorlog en zelden het begin van vrede. Juist dit vraagt om internationale steun en betrokkenheid.

Hoofdstuk 5. Niet alle militaire middelen zijn geoorloofd

Als wapens en militaire middelen niet geheel uit te bannen zijn, moeten de productie, het gebruik en de verspreiding daarvan zo veel mogelijk in de hand gehouden worden door internationaal geaccepteerde normen en verdragen. Nu staan de normen voor ontwikkeling van wapens onder druk, terwijl de investeringen in bewapening ongekende hoogte aannemen en technologische ontwikkelingen razendsnel gaan. Dat is reden tot grote zorg. Vooral de hernieuwde investering in nucleaire wapens, het gebruik van informatietechnologie en *artificial intelligence* in wapensystemen roepen serieuze ethische en politieke vragen op. Net als Paus Leo XIV en de Wereldraad van Kerken roepen wij op tot grote terughoudendheid bij gebruik van *artificial intelligence.*[16] Wapensystemen zouden nooit zonder tussenkomst van mensen besluiten over leven en dood mogen nemen.

Wapenbeheersing en ontwapening
Vanuit kerken en maatschappelijke organisaties heeft al decennialang een appel geklonken tot beheersing van wapens. In de ontwikkeling van die normen en verdragen is in de laatste decennia belangrijke vooruitgang geboekt. Voorbeelden daarvan zijn de verdragen op landmijnen (1997), clustermunitie (2010) en wapenhandel (2013). Naast tal van maatschappelijke en humanitaire organisaties hebben het Vaticaan en de Wereldraad zich hier consequent voor ingezet. Hiermee was de praktijk van bewapening en oorlogsvoering niet direct verbeterd, maar internationale normstelling was wel een belangrijke stap.

De laatste tien jaar gaat het echter de verkeerde kant op. De mondiale grootmachten, Verenigde Staten, Rusland en China zijn bij veel verdragen nooit partij geweest, of hebben zich hieruit teruggetrokken. In reactie op de Russische inval in Oekraïne en de gevoelde dreiging in buurlanden hebben verschillende Europese landen zich teruggetrokken uit de verdragen op landmijnen en clustermunitie. Tegelijkertijd worden in snel tempo nieuwe wapensystemen ontwikkeld die ook nieuwe ethische vragen met zich meebrengen, waarbij een verdrag tot regulatie nog lang niet in zicht is.

Kernwapens
De meest destructieve en totale oorlog is een oorlog met inzet van kernwapens. Daarom spreken we ons als kerken uit tegen de inzet ervan en zetten we ons ervoor in om kernwapens te ontmantelen. In de tachtiger jaren leidde de grote weerstand tegen kernwapens, mede vanuit de kerken, tot massale demonstraties en fel debat in Nederland. Na het einde van de Koude Oorlog verstomde het publieke debat. De aantallen nucleaire wapens van vooral de VS en Rusland namen drastisch af. Kernwapens blijven echter de machtsverhoudingen in de wereld mee bepalen.

In 2017 besloot de Algemene Vergadering van de VN tot het Verdrag tot het Verbod van Kernwapens. Een grote coalitie van maatschappelijke organisaties van vredesbeweging tot Rode Kruis, met actieve steun van de Wereldraad van Kerken en het Vaticaan hadden zich daar jaren hard voor gemaakt. Voor niet-nucleaire staten is met het verdrag een belangrijke norm gesteld. Echter, geen van de nucleair bewapende staten noch leden van de NAVO hebben zich achter het verdrag geschaard. Tegelijkertijd hebben Rusland en de VS zich uit belangrijke nucleaire wapenbeheersingsverdragen die tijdens en na de Koude Oorlog gesloten waren, teruggetrokken. Het aantal kernwapens wordt weer uitgebreid.

Ook elders zien we recent hernieuwde inspanningen van landen om kernwapenarsenalen te ontwikkelen of uit te breiden. Zo heeft Frankrijk aangekondigd het eigen kernwapenarsenaal beschikbaar te willen maken voor de Europese bondgenoten. Nederland heeft hier positief op gereageerd.

Dat alles gebeurt in een wereld die complexer is dan tijdens de toch vooral bipolaire Oost-West tegenstelling, met leiders die het idee van afschrikking niet meer lijken te kennen of accepteren. Als kerken menen wij dat de gevaren van kernwapens nog steeds dermate groot zijn voor het voortbestaan van mensheid en schepping, dat de potentiële inzet ervan en dreiging ermee met kracht moeten worden afgewezen.

Technologische ontwikkeling en nieuwe wapensystemen
De technologische ontwikkeling van wapens gaat zeer snel, en wordt nog verder aangejaagd door de oorlogen in Oekraïne en het Midden-Oosten. Normstelling en regelgeving lopen daarbij achter.

De inzet van onbemenste en op afstand bestuurde wapens, zoals drones en robots, hebben de praktijk van oorlogvoering volledig veranderd. Drones zijn voor strijdende partijen aantrekkelijk omdat eigen militairen er geen direct gevaar door lopen. Ze zijn goedkoop en makkelijk te produceren. Oekraïne, dat bij de Russische inval in 2022 nog afhankelijk was van levering van drones uit Europa en de VS, loopt intussen voorop in de ontwikkeling en productie en weet daarmee doelen tot diep in Rusland te treffen.

Echter, de verwachting dat drones meer precies hun doel zouden kunnen bepalen en er minder burgerslachtoffers door zouden vallen, is zeker in het Midden-Oosten in de praktijk onjuist gebleken. Daarbij is het de vraag of militairen die drones op grote afstand besturen en niet direct met hun tegenstander of slachtoffer geconfronteerd worden, nog dezelfde morele afwegingen maken. Niettemin zijn drones niet meer weg te denken en investeert ook het Nederlandse ministerie van Defensie in grootschalige ontwikkeling.

Tegelijkertijd is de inzet van informatietechnologie en Artificial Intelligence in wapensystemen heel hard gegaan.[17] De ontwikkeling van AI leidt al tot een zorgwekkende concentratie van macht en kapitaal bij een klein aantal vooral Amerikaanse bedrijven zoals Meta (van Facebook), Space X, Amazon en Alphabet (Google) en het minder bekende Palantir. Dit zijn intussen de grootste en machtigste bedrijven ter wereld. Al deze bedrijven ontwikkelen militaire technologie en zetten daarvoor hun AI-systemen in. Het leek tot voor kort science fiction: wapens die op basis van algoritmes en zonder dat mensen eraan te pas komen, kunnen beslissen over leven en dood. Het kan elk moment werkelijkheid worden. Voor het bepalen van een militaire strategie en het selecteren van doelen wordt AI ingezet. Uit simulatie met verschillende AI-modellen is gebleken dat deze de neiging hebben om militaire conflicten snel te laten escaleren en niet terugschrikken voor het dreigen met kernwapens.

De ontwikkeling van onbemenste en door algoritmes bestuurde wapensystemen roept ethische vragen van een geheel nieuwe orde op. Waar en wanneer kan nog een ethische afweging gemaakt worden? AI, hoe krachtig ook, is daartoe niet in staat. Als de inzet van

dergelijke wapensystemen tot oorlogsmisdaden leidt, wie draagt daar dan de verantwoordelijkheid voor en wie kan ter verantwoording geroepen worden? Als kerken dringen we er daarom op aan dat besluitvorming bij de inzet van wapens nooit aan algoritmes en computergestuurde systemen overgelaten mag worden en er altijd sprake moet zijn van betekenisvolle menselijke betrokkenheid. Zowel de Wereldraad van Kerken als de Pausen Franciscus en Leo XIV hebben zich nadrukkelijk uitgesproken tegen volledig autonome wapensystemen en voor een bindend verdrag dat een betekenisvolle menselijke rol in besluitvorming garandeert[18]. Gelukkig heeft ook de Nederlandse regering, die stevig investeert in de ontwikkeling van drones en nieuwe wapensystemen, zich duidelijk aan dat standpunt gecommitteerd. Een bindend internationaal verdrag is er echter nog bij lange na niet en de ontwikkeling van nieuwe systemen voltrekt zich in een razend tempo.

Hoofdstuk 6. In gesprek met overheid en politiek

Op basis van onze theologische en ethische waarden en uitgangspunten (hoofdstukken 1 en 2) en onze positionering op actuele vraagstukken (hoofdstukken 3, 4 en 5) wil de Raad van Kerken, samen met maatschappelijke organisaties, graag het gesprek voeren met overheid en politiek over Nederlandse inzet voor vrede en veiligheid. Centraal daarbij staan de volgende vragen.

1. *Internationaal recht en diplomatie* zijn de eerste middelen om vrede en veiligheid te bereiken. Hoe valt de geloofwaardigheid van Nederland als gastheer van de instituties van het Internationaal Recht te herstellen en versterken? Kunnen overheid en politiek, kerken, geloofsgemeenschappen en maatschappelijke organisaties elkaar treffen als gesprekspartners en waar mogelijk als bondgenoten?

2. *Steun de vredestichters*. Initiatieven voor vredesopbouw, waarheidsvinding en verzoening door burgers en organisaties in door oorlog getroffen samenlevingen zijn veelal gefinancierd vanuit budgetten voor internationale ontwikkelingssamenwerking. In de laatste jaren zijn die in Nederland en internationaal drastisch afgenomen. Daarmee is ook de mogelijkheid vredesstichters te steunen veel kleiner geworden. Zouden deze middelen echter niet juist met dezelfde ambitie moeten worden ingezet als waarmee de versterking van defensie aangepakt wordt? Zouden de budgetten daarvoor, zoals voor ontwikkelingssamenwerking, niet mee moeten stijgen met de begroting van defensie?

3. *Ethiek van militaire inzet.* Hoe kunnen we elkaar vinden om in een tijd van toenemende spanningen en militaire dreiging, ethische normen rond militaire inzet en ontwikkeling van wapens overeind te houden? Welke stappen kunnen we nemen om te voorkomen dat wapensystemen door AI overgenomen worden?

4. *Belang van geestelijke verzorging.* In een snelgroeiende krijgsmacht die geconfronteerd wordt met nieuwe vragen is het behoud en de uitbouw van goede zorg voor militairen essentieel. Als kerken onderstrepen we daarom het blijvend belang van geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. We dragen er met onze aalmoezeniers en krijgsmachtpredikanten actief en van harte aan bij. Cruciaal in de geestelijke verzorging aan militairen is de vrijplaatsfunctie: een vrije ruimte waarbinnen militairen kunnen spreken en reflecteren over zingeving, levensbeschouwing, morele vragen en het eigen geweten. Hoe kan deze eigen vrije rol van geestelijke verzorging zo goed mogelijk gewaarborgd worden in de huidige nadruk op gevechtskracht en gevechtsbereidheid? Hoe voorkomen we dat geestelijke verzorging instrumenteel wordt voor de doelen van de krijgsmacht?

5. *Kerken in tijden van oorlog en crisis.* Welke rol kunnen de kerken spelen als Nederland onverhoopt in een oorlog of grote crisis belandt? De regering zet in op weerbaarheid van de samenleving met voorlichting over individuele noodpakketten en infrastructurele maatregelen. Maar uit oorlogsgebieden hebben we geleerd hoe de steun die mensen en gemeenschappen elkaar bieden, cruciaal is om een crisis het hoofd te bieden. Hoe is het potentieel van kerken in te zetten als gemeenschappen en plekken waar mensen elkaar

kunnen steunen en waar geloof en betekenis gevonden worden? Hoe kunnen we als kerken met onze aandacht voor geestelijke weerbaarheid bijdragen?

---

[1] Mikail Suslov, Theory of War and Theology of Sacrifice in the Russian Orthodox Church, *Political Theology* 2025 online.
[2] As Iran war expands, some conservative Christians interpret the conflict through biblical prophecies', *The Conversation*, 12 maart 2026.
[3] Hegseth prays at Pentagon service for "overwhelming violence" against enemies, *The Guardian,* 26 maart 2026.
[4] The Holy See, Pacem in Terris.
[5] The Holy See, Fratelli tutti.
[6] The Holy See, Laudato si.
[7] Zie bijvoorbeeld dit interview met Roman Zaviyskyy in *Handelingen* 50:3 (2023), 60-71.
[8] *Welt in Unordnung – Gerechter Friede im Blick. Evangelische Friedensethik angesichts neuer Herausforderungen*. Leipzig: EKD/Evangelische Verlagsanstalt 2025, § 37-42.
[9] Zie voor de EKD: *Welt in Unordnung*, § 38, en bijvoorbeeld ook de voorzitter van het centraal comité van de Wereldraad van Kerken, dr. Heinrich Bedford-Strohm, https://www.oikoumene.org/resources/documents/bishop-dr-heinrich-bedford-strohm-just-peace-through-military-force-peace-ethical-considerations-in-light-of-the-war-of-aggression-against-ukraine.
[10] Handvest van de Verenigde Naties.
[11] Kabinet worstelt met aanval op Iran: 'Varen door mist van nieuwe wereldorde', nu.nl, 2 maart 2026.
[12] https://www.wo-men.nl/bestanden/20260716%20Finale%20reactie%20NL%20veiligheidsstrategie.pdf
[13] https://www.partos.nl/nieuws/eerste-kamer-stemt-voor-begroting-ontwikkelingssamenwerking/
[14] https://www.oecd.org/en/data/insights/data-explainers/2026/04/a-historic-decline-in-foreign-aid-preliminary-2025-oda-data.html
[15] https://www.sipri.org/media/press-release/2026/global-military-spending-rise-continues-european-and-asian-expenditures-surge
[16] https://infovaticana.com/en/2026/07/19/the-vatican-promotes-an-international-declaration-to-prevent-artificial-intelligence-from-controlling-nuclear-weapons/ en https://www.oikoumene.org/news/wcc-signs-joint-civil-society-statement-on-ai-in-warfare
[17] https://paxvoorvrede.nl/nieuws/oorlog-in-handen-van-ai/
[18] https://www.vatican.va/content/leo-xiv/en/encyclicals/documents/20260515-magnifica-humanitas.html